

ОФАНЗИВА УДРУЖЕНИХ НЕПРИЈАТЕЉА

Пораз чешника у Арбанашкој

У време марша и задржавања Друге јужноморавске бригаде у Црној Трави и околини, удружени непријатељи нису престајали са офанзивним ударима на слободну партизанску територију у Пустој Реци, Јабланици и Топлици. На непријатељске ударе узвраћано је снажним противударима Треће јужноморавске бригаде, Јастребачког, Озренског и осталих партизанских одреда на тој територији. Непријатеља су истовремено угрожавале Четврта јужноморавске бригада и Први јужноморавски партизански одред. Заједничким садејством тих јединица непријатељ је поражен у рејону Девче и протеран према Блацу и Косаници, али ни на том терену није остављен на миру. На Кесеровићеве четнике удар је извршен на фронту од Велике Плана преко Јошанице до Блага. Дводневне жестоке борбе, 19. и 20. фебруара, завршиле су се поразом четничких јединица уз губитке 150 мртвих, рањених и заробљених. Бригаде и одреди имали су само 4 мртва борца, 4 рањена и 6 заробљених којима озлојеђени четнички официри нису поштедели животе. У Белољину, крајем фебруара, Трећа јужноморавска и Озренски партизански одред угрозили су један батаљон 123. бугарског пука, али га нису савладали. Заплењено је 14 пушака, 4 пушкомитраљеза, 1 митраљез и 2 минобацача.

Друга и Пета јужноморавска бригада правовремено су стигле у Пусту Реку да појачају одбрамбени фронт према слободној територији и спрече њено освајање од снага удруженог непријатеља које су концентрисане на неколико праваца. На ратишту у јужној Србији Немци нису имали довољно борбених јединица и ангажовали су у борби против јединица Народноослободилачке војске, знатне бугарске, четничке, недићевске и белогардејске снаге.⁴² Према плану са којим се сагла-

⁴² Архив ВИИ. 4А. кут. 276. рег. бр. 13/1-26. радиограми 1589,1594

сио немачки генерал Фелбер. ударе на слободну територију требало је извести синхронизовано и са више страна. Четничке јединице, око 6.000 људи, обједињене иод командом потпуковника Кесеровића. распоређене су тако да нападају Пусту Реку и Доњу Јабланицу са југа, запада и севера. Удружени Немци, Бугари, недићевци и белогардејци су распоређени на линији од Куршумлије, Блага, преко Прокупља до Дољевца. Од Лебана према Лесковцу и Дољевцу размештене су бугарске јединице. Четнички корпуси из источне Србије ангажовани су да појачају нападе са истока и југоистока на слободну територију. Овако планираним распоредом непријатељ се надао да му неће измаћи победа, да ће сасвим опколити бригаде, одреде, јединице команди подручја и места, наоружане десетине, органе народне власти. слободарски народ, да ће их заувек затрти. Изван непријатељског окружења остале су Пета јужноморавска бригада, Јастребачки и Расински партизански одред на простору северно од Блага и Прокупља.

Главни штаб НОВ и ПО Србије, који је знао намере непријатеља. предузимао је мере да се припреми солидна одбрана и пређе у противнападе. Под његовом командом у Пустој Реци, Јабланици и Топлици биле су Друга, Трећа, Четврта, Пета јужноморавска бригада, партизански одреди и војни курсеви на томе терену. Да би се успешније и непосредније командовало јединицама од скоро две дивизије, 12. марта 1944, формиран је Оперативни штаб јужноморавских бригада у који су ушли: Риста Антуновић. командант. Драгољуб Петровић Раде, политички комесар, Радован Петровић, начелник штаба и Милан Ковачевић Миливоје, заменик политичког комесара.⁴³ Оперативни штаб правилно је проценио да ће главнина четничких јединица, Расински и Топлички корпус, праве жешће ударе извести из правца Косанице и Горње Тошшце и усмерио Другу, Четврту и Пету јужноморавску бригаду да то предухитре. Пета јужноморавска бригада је задржана у резерви и да подржава Први јужноморавски партизански одред у заштити правца од Лесковца и Лебана. Трећа јужноморавска бригада, Расински и Јастребачки одред задржани су на Великом и Малом Јастрепцу да непријатеља угрожавају у Добрићу. Топлици и Расини.

Примивши борбени задатак. Друга јужноморавска је пошла, 16. марта. из Брестовца у сусрет непријатељу. Бригада је била прилично оправљена после тегобног марша из Црне Траве. ојачана знатним бројем

⁴³ Архив ВИИ. кут. 181. рег. бр. 1/2.

новодошлих добровољаца из Лесковца и околине. Командант бригаде Сава Ераковић, заменик команданта Миливоје Перовић, Стојан Николић, заменик политичког комесара и начелник штаба Максим Ђуровић су располагали подацима, добијеним од обавештајца из позадине, о бројном стању четничких јединица, које су доспеле до Арбанашке и Крушевице и биле распоређене на широком фронту. Са штабом Четврте јужноморавске утаначен је план садејства и наступања према Арбанашки. Пре поласка из села Бублице, командант Четврте јужноморавске бригаде Радомир Андрић Кмет и политички комесар Владимир Грујић Лацко упознали су старешине и борце са предстојећим задацима. Одржавајући међусобну везу, бригаде су продужиле према непријатељу. Друга је наступала за Бреговину и скренула према Статовцу, а Четврта од Житног Потока према Ђуревцу. У Статовцу, у вечерњим часовима. Штаб Друге бригаде је обавештен да су четничке јединице напустиле Арбанашку. Била је то прилика да борци одахну, вечерају и законаче на достигнутој линији. Испред Статовца су постављена обезбеђења и организовано патролирање. Нешто касније вођа једне патроле вратио се у Штаб бригаде са вешћу да је чуо да четничка труба у Арбанашкој свира повечерје, што су потврдили и његови пратиоци. Није било сумње да је непријатељ удаљен 4 км и да га треба изненадити. Успостављена је веза са Штабом Четврте јужноморавске и заједнички се кренуло у опкољавање четничких јединица у Арбанашкој. Ноћ је била мрачна, а на махове је падала ледена киша и дувао северац. Први батаљон се распоредио на брежуљку југозападно од села да спречи повлачење четника тим правцем, а Други и Трећи су наступали са североистока да пређу у силовит напад. Батаљони Четврте јужноморавске су пристизали са осталих страна да затворе обруч око села. Све се дешавало по плану.

Борба је почела нешто раније од предвиђеног времена, кад је претходница Другог батаљона наишла на четничку заседу. Пушкарање је прерасло у прави ураган. Стрељачки стројеви Другог и Трећег батаљона незадрживо су кренули и утрчали у село. Истовремено, из супротног смера, Други и Трећи батаљон Четврте јужноморавске обавили су свој део задатка и четници су се нашли у безизлазној ситуацији. Командант батаљона Четврте јужноморавске је налетео на преплашеног четника, очигледно мобилисаног, од кога је добио лозинку за успостављање везе са командантом четничког Косаничког батаљона. Четнички командант батаљона и његови пратиоци намамљени су у клопку са лозинком и убијени. Други и Трећи батаљон Друге јужноморавске бригаде нај-

више четника затекли су на спавању, разоружали их и заробили. Отпор појединих група четника био је слаб. Неки су гинули одбијајући да се предају. У паници, четници су налетали на Први батаљон, на брежуљку југозападно од Арбанашке, у намери да измакну из окружења и нису успевали. ГТушкомитраљесци Недељко Младеновић и Машан Вујовић залегли су испред куће у којој се налазио штаб четничке бригаде и тукли кратким рафалима. Кроз прозоре су измакли чланови штаба и њихови пратиоци, али их већина није далеко одмакла. Само у дворишту куће једанаесторица су платили главом. На правцу наступања групе бомбаша Другог батаљона Четврте јужноморавске дошло је до двобоја ручним бомбама, пушкомитраљеском ватром и рафалима из аутомата. Жестоки судар се завршио раније него што се очекивало. Учесник у тој борби Данило Вукадиновић каже: „Напад је био силовит, а четници га нису очекивали, па су врло брзо разбијени. Четници су се појединачно и у групицама повлачили и бежали, крили се у жбуњу, лутали по селу и околу њега, чинећи све да ухвате везу са својима...”⁴⁴

Четничке јединице имале су осетне губитке: 60 мртвих, више лакше и теже рањених и 30 заробљених. На бојишту су оставили доста оружја, муниције и разне ратне опреме. Погинуо је борац Друге јужноморавске Мишо Вучетић, а неколико бораца лакше је рањено.

Пораз четника у Арбанашкој спречио је намере команданта њихове Групе корпуса да стекне предност и силовито продре на слободну партизанску територију. Већина четничких јединица је поколебана, а многи четници и њихове старешине су увидели да се већ на првом кораку изјаловило Кесеровићево обећање да ће свог јахаћег коња напојити бистром водом Пусте Реке.

Два дана и две ноћи борбе

Пораз у Арбанашки није био довољна опомена команданту Групе расинско-топличких четничких корпуса који је ужурбано припремао расположиве јединице да узврате противнападима на Другу и Четврту јужноморавску бригаду. Није имао стрпљења да сачека да се концентришу и развију за борбу немачке, бугарске, недићевске и четничке јединице на осталим правцима према ГТустој Реци, Јабланици и Топлици.

Милорад Чукић, *Шестна српска бригада*, Институт за савремену историју, Београд 1991. стр. 66.

Потпуковник Кесеровић је наурио да своје јединице, распоређене на широком фронту, од планине Соколовице до Пасјаче, упути на Пестиш, Ргаје. Ргајску чуку и Ђуревац, у чијим Је залеђинама планина Видојевица. Заузимањем тих места, нарочито планине Видојевице, потпуковник Кесеровић је рачунао да ће стићи до Белог Камена и западних обронака Пасјаче и продужити у дубину слободне територије Пусте Реке.

Оперативни штаб је проценио да четничке јединице, после пораза у Арбанашкој, неће бити у стању да одмах крену у противнапад. Другој јужноморавској је наређено да се распореди у селу Ргаје ради предаха. Четврта јужноморавска, после прогањања четника чак до Соколовице, 17. марта је преданила у Арбанашки и увече заноћила у селу Ђуревицу. Штабови бригада, без обзира на претпоставку да четници неће брзо кренути у напад, поставили су јача обезбеђења на истуреним положајима према непријатељу. Први и Други батаљон Друге јужноморавске добили су задатак да поседну Ргајски вис и штите западну страну села. На доминантни положај распоређена је једна чета из Првог и једна чета из Другог батаљона, са командирима Мирком Шипком и Заријом Мујовићем, са задатком да спрече евентуални налет непријатеља. Ргајски вис, начичкан каменим заклонима, био је погодан за одбрану и тешко освојив. Испред њега истурене су ојачане патроле да осматрају и јаве ако примете противничке јединице.

У свануће, 18. марта 1944. потпуковник Кесеровић је наредио потчињеним јединицама да пређу у напад на целој ширини фронта. Главни удар је усмерио на Ргајски вис, на борбени распоред Друге јужноморавске бригаде. На њеном десном крилу налазила се Четврта јужноморавска, а на левом Пета јужноморавска бригада. Оперативни штаб је координирао њихова садејства. Четници су користили два брдска топа које су Немци поклонили потпуковнику Кесеровићу. Највише граната пало је на Ргајски вис да би се неутралисало дејство двеју чета. Командант Првог батаљона Радман Савић, који је дан раније постављен на ту дужност, уместо рањеног Живојина Мијатовића, упутио је Другу чету, са командиром Раком Симићем, политичким комесаром Радославом Стојиљковићем и његовим замеником Петром Јапунцићем, да појачају одбрану доминантног виси. Штаб бригаде иредочио је команданту и политичком комесару Првог батаљона да се Ргајски вис никако не сме изгубити, јер би се тиме угрозио шири одбрамбени положај.

Јединице Четврте јужноморавске бригаде препустиле су дотадашње положаје у рејону Ђуревца Петој јужноморавској бригади и похитале подножјем Видојевице према Ргајској планини и Пестишу. Снежна олуја успоравала је кретање колона. На планинском гребену, далеко од Пестиша, дошло је до сусретне борбе између четничких јединица и бораца Другог батаљона Четврте јужноморавске. Употребљене су ручне бомбе, смењивали се јуриши и противјуриши скоро три сата, све док четници нису побегли према Пестишу. На месту окршаја оставили су 11 мртвих, а рањене су однели. Овим успехом Бригада није растерећена озбиљног четничког притиска на другој страни, код Јабучева и Мрљака. У силовитом наступању четници су освојили Мрљачки вис угрозивши десни бок Четврте јужноморавске. Пружен им је жесток отпор и борба је настављена... Четници су вршили притисак и на борбени поредак Пете јужноморавске бригаде која је издржала прве налете и учврстила положаје.

Најтеже је било браниоцима Ргајског виса, на правцу главног четничког удара. Киша олова и челика засипала је борце две чете, као и чету која им је пристизала у помоћ. Стрелачки строј Гордићеве четничке бригаде, користећи дрвеће и шипражје, подржаван минобачачком и топовском ватром, упорно се приближавао планинском вису и заравни, запретивши ударом у бокове и одсецањем одступнице браниоцима. На угроженом положају завладала је извесна нервоза и забринутост командира чета како да се одоли нападима. Одабран је нешто повољнији положај, Ргајски крш, погодан за заклоне, да се чете тамо ушанче и одсудно бране. Борци су обазриво претрчавали у нове заклоне, а заштитница, на челу са командиром чете Шипком, задржавала је непријатеља који се приближавао оснеженом врху. Јуриш четника задржан је пушкомитраљеским рафалима и ручним бомбама. Док су се они спремали да опет јуришају, заштитница се извукла према главнини и залегла у камене заклоне. Четници су избили на доминантни вис, мислећи да су отворили пролаз према Видојевици и Пустој Реци. Командант четничке бригаде обавестио је потпуковника Кесеровића да је освојио Ргајски вис и обећао да ће напредовати у центар борбеног распореда Друге јужноморавске, захтевајући да четници жешће нападају на осталим правцима и олакшају му наступање.

Штаб бригаде, незадовољан напуштањем Ргајског виса, одмах је наредио команданту и политичком комесару Првог батаљона. Радману Савићу и Илији Веселиновићу, да се тактички значајно узвишење

поново освојн. У борбу је уведена Трећа чета. са командиром Властимиром Михаиловићем и политичким комесаром Драганом Голубовићем, да би се кренуло у снажан противнапад. Четници су узвраћали противјуришима. а борба се после пренела на стеновиту зараван и камене громаде. Четници нису одбијени од достигнуте линије. а постојала је опасност да им пристигне појачање из позадине и да се осмеле да јуришају. Употребељене су ручне бомбе да се они истерају из заклона, али безуспешно. Четници су узвраћали и бомбашки двобоји нису престајали. Неки борци су се служили варкама да четнике измаме на нишане свога оружја. најчешће позивима да покажу како им стоји ознака мртвачке главе на шубарама. Неки су изазовно, на трен, извиривали иза стена и главу склањали пре смртоносних хитаца, довикујући партизанима да покажу црвену петокраку на капама. Један борац је удовољио њиховом тражењу, капу са петокраком ставио на врх пушчане цеви и високо је подигао. Са друге стране заплуштала су зрна. али капа је правовремено склоњена и остала неокрзнута. Размењиване су псовке и погрде, а ни песма није изостала. Први батаљон. у чијем су саставу већином били Расинци. имао је цењени певачки хор, познат по наступима на разним приредбама на слободној територији. Хор је на положају почео да пева неколико партизанских и револуционарних песама. што је начас збунило команданта четничке бригаде који је наредио да се певачи ометају снажном пушкомитраљеском и пушчаном паљбом.

Жестоке борбе су вођене дуж целог фронта Друге. Четврте и Пете јужноморавске. Оперативни штаб је пратио развој борбе. предузимајући мере да се поседнути положаји одбране. остварује садејство бригада и прелази у противнападе. Бринуто је, такође, да угрожени сектори правовремено добију појачања да не би прешли у руке непријатеља.

Жестоком удару био је изложен Трећи омладински батаљон Четврте јужноморавске бригаде. У критичном тренутку у Штаб батаљона су дошли заменик политичког комесара бригаде Божидар Алексић Паја и руководилац културно-просветне делатности Данило Вукадиновић да се придруже омладинцима у одбијању четника од јужног подножја Видојевице. Јуриши су се смењивали. У противнападу живот су изгубили командир чете Лазар Зиројевић и политички комесар Јово Коковић. Рањени су заменик политичког комесара бригаде Божидар Алексић Паја. командир чете Алекса Бјелица, најстарији борац Паја Павловић, стриц шпанског борца и народног хероја Ратка Павловића

Ћићка. Прву помоћ рањеницима је указала Љубинка Ћветковић, санитарски референт батаљона, која их је упутила у партизанску болницу.

Увече је борба донекле утихнула. Командант Групе четничких корпуса, потпуковник Кесеровић, очекивао је помоћ бугарских и немачких јединица. У то је уверавао и потчињене команданте да их охрабри за упорније наступање наредног дана.

Ујутру, 19. марта, четничка команда је преусмерила главни удар на положаје Пете јужноморавске бригаде у рејону Ђуревца, уз истовремене жестоке нападе на Ргајски вис и преостале делове фронта. Оперативни штаб и штабови бригада добро су се припремили да одбију четничке нападе и предузму офанзивне ударе. У првом јутарњем налету четничке јединице стекле су преимућство у судару са јединицама Пете јужноморавске бригаде, угрожавајући лево крило и борбени распоред Друге и Четврте јужноморавске бригаде. Почетни неуспех није обесхрабрио борце Пете јужноморавске. У ходу су се престројавали, жилавије бранили и припремали да јуришају. Губитака је било на обе стране. У жељи да се домогну палог пушкомитраљесца и његовог оружја, четници су сулудо гинули. У одбрани палог пушкомитраљесца живот је изгубило 13 бораца и непријатељ се није домогао оног што је желео. У тешком обрачуну борци Пете јужноморавске приморали су четнике на повлачење и освојили првобитне положаје.

На Ргајском кршу борци Првог батаљона жестоко су нападали четнике, али нису могли да се уклоне у њихов борбени распоред. Бомбаши су се највише излагали смртној опасности. Незадовољан застојем у преподневним часовима, на Ргајски вис стигао је командант бригаде Сава Ераковић Страхиња и довео Другу чету Другог батаљона, са командиром Милованом Милићевићем и политичким комесаром Велишом Бољевићем, да појачају напад. Дочекали су га командант и политички комесар батаљона и обавестили о стању на ватреној линији. Он је одао признање борцима Батаљона за упорну одбрану и додао да се Ргајски вис мора освојити. Командант Ераковић је обишао борце на ватреној линији. Стигао је Команди Прве чете и примио рапорт њеног командира. Са тог места добро су се видели прилази Ргајском вису и најпогоднији правци за напад. Кад је заустео да команданту и политичком комесару саопшти како да се јуриша, командант Ераковић је поскочио, потом се нагнуо према политичком комесару и обливен крвљу одмах издахнуо. Смрт је покосила још једног команданта бригаде на ватреној линији. три месеца после погибје команданта

бригаде Стојана Љубића. 15. децембра 1943, у борби против четника у Косанчићу. Смрт команданта Нраковића дубоко је потресла борце и старешине најпре Првог батаљона. који су то видели својим очима. а нешто касније и остале. Кад је пали командант бригаде склоњен са ватрене линије, политички комесар батаљона Веселиновић наредио је борцима да га испрате тужном песмом.

Четници су припуцавали и борба је настављена. На десном боку борбеног распореда батаљона, на удаљености пола километра. примећена је дужа колона војника. Да се она не би развила у стрељачки строј да изврши бочни удар и опкољавање. Штаб батаљона је одлучио да се чете повуку унеколико уназад и поседну нове положаје. Сада је било мање изгледа да се Ргајски вис освоји. На батаљонски положај дошао је политички комесар Оперативног штаба Драгољуб Петровић Раде и објаснио друговима из Штаба батаљона да је колона. због које је мењан положај, била батаљон Четврте јужноморавске бригаде која се пре-групписавала и припремала да удари у бок четничких јединица. То је убрзо потврђено жестоком паљбом на правцу наступања те бригаде.

Оперативни штаб предвече је наредио бригадама да пређу у широки противнапад на целој дужини фронта. Први су кренули батаљони Друге јужноморавске и скоро истовремено Четврте и Пете јужноморавске бригаде. Први батаљон. појачан четом бораца Другог батаљона, устремио се на Ргајски крш и оближње узвишење. Све је грмело од бомби и пушкомитраљеских рафала. Иза камених заклона четници су узвраћали, али нису одбили нападе. Поколебани ударом у бокове и страхом од опкољавања. почели су узмицати. Стрељачки строј батаљона овладао је Ргајским кршем и нешто касније Ргајским висом. Први батаљон. заједно са осталима, наставио је да гони четнике који су у паници бежали. бацали оружје и опрему да брже узмичу према Арбанашкој реци и даље. У томе узмаку доста их је погинуло и рањено. Једна група четника је заробљена. Очекујући најгоре. они су били изненађени обећањем политичког комесара чете да им длака с главе неће мањкати ако нису окрвавили руке убијајући недужне људе. жене и децу. Углас су узвратили да су мобилисани. а кад је утврђено да су недужни. пуштени су, уз напомену да се више не одазивају четничким позивима за мобилизацију.

Јединице Четврте јужноморавске бригаде гониле су четнике према селу Пестишу. убрзо га заузеле. заплениле комору и два брдска топа. немачки пок.чон потпуковнику Кесеровићу. али сада без затварача. Командант бригаде је одмах наредио да се упрегну коњи да топове

одвуку у Житни Поток. Гоњење четника је настављено према Лепој равни и Трновом лазу на коме су имали раније изграђен систем ровова и bunkera, што им је омогућило организованији отпор.

Пета јужноморавска бригада успешно је напредовала, наносећи четницима озбиљне губитке и протеравши их далеко од јужне стране планине Видојевице.

У дводневним жестокиим борбама јединице Групе четничких корпуса, под командом потпуковника Кесеровића, претрпеле су тешке поразе, изгубиле доста наоружања и ратне опреме. Погинуло је преко 300 четника, а много је рањено.

Јединице Оперативног штаба имале су, такође, осетне губитке: 40 мртвих бораца и старешина и нешто мање лакше и теже рањених.

У борбама код Арбанашке, на широком фронту од Соколовице до Пасјаче, Оперативни штаб, штабови бригада, батаљона и команде чета показали су завидну умешност у командовању. У нападима су примењивана изненађења, претње крилним обухватима и бочним ударима. Морал бораца и старешина, као и у ранијим борбама, био је далеко изнад морала непријатељских војника. Била је то одлучујућа борба за одбрану слободне територије.

Стигао је командант ГлавноГ штаба

У време жестоких обрачуна у рејону Видојевице и Ргаја, на слободну територију стигао је Петар Стамболић, командант Главног штаба НОВ и ПО Србије. Дошао је са путним исправама под туђим именом и презименом да избегне замке непријатеља приликом путовања преко окупираних територија. У селу Балчаку, јужно од Прокупља, дочекао га је познаник из студентских дана Боровоје Ромић. У сећању на тај дан Боровоје Ромић је, поред осталог, записао: „Тога дана водиле су наше бригаде борбу са четницима на целој дужини фронта чије се једно крило завршавало на Белом Камену, у ваздушној линији око 2-3 километра изнад села Балчака. Пратили смо, по врло јакој пушчаној и митраљеској паљби и одјецима граната, борбу на Белом Камену све до мрака...”⁴⁵

Командант Главног штаба НОВ и 110 Србије је желео да се што пре сретне са члановима Оперативног штаба, под чијом су командом

Боровоје Ромић. *Необјављено сећање*. У архиви аутора.

три бригаде тукле и потискивале четнике. Пролаз преко Белог Камена, према Ромићевом сећању, ујутру је био слободан и одмах се кренуло на ризичан пут. Командант Стамболић теже је корачао, због незарасле ране на нози, задобијене у борбама у источној Босни.

Група је пешачила скоро целог дана, доспевши преко Јабучева, Ђуревца и Ргаја у Статовац. али није дознала где се налази Оперативни штаб. Он. наиме, није имао стално седиште. непосредно је координирао нападе бригада, непрекидно одржавао везу са њиховим штабовима и померао се напред. Ромићеви покушаји да га сустигне и пронађе нису уродили плодом.

У сумрак је одлучено да командант Главног штаба и његови пратиоци законаче у сеоској кући, на путу између Ргаја и Широких Њива.

Ујутру је уследило пешачење према селу Широки Њивама. Пуцњава је била утихнула. па се могло претпоставити да је борба завршена и Кесеровићева Група четничких корпуса протерана према друмској и железничкој комуникацији. Куршумлија - Доњи Плочник. На улазу у село патрола заштитне јединице препознала је Боровоја Ромића, организатора културно-просветних активности у Другој јужноморавској бригади. Вођа патроле показао је Ромићу кућу у којој су се одмарили чланови Оперативног штаба после дводневних борби и неспавања.

Доласком Петра Стамболића, команданта Главног штаба НОВ и ПО Србије, остварила се жеља чланова истог штаба Недељка Караичића и Драгог Стаменковића да у непосредним сусретима са претпостављеним процењују војно-политичку ситуацију и планирају операције против удружених непријатеља у слободарској јужној Србији.

Пораз белогардејаца и Немаца

После смрти команданта бригаде Саве Ераковића Страхине на његово место постављен је Владимир Букилић. Поп Мића, дотадашњи политички комесар бригаде. Бора Ромић је преузео дужност политичког комесара бригаде. Миливоје Перовић постао је заменик команданта осам дана раније и остао на истој дужности. Дужност заменика политичког комесара поверена је Стојану Николићу, начелника штаба Максиму Ђуровићу и интенданта бригаде Љубисаву Костадиновићу. Нешто касније за бригадног референта за културно-просветни рад постављен је Светислав Стојановић.

Главни штаб НОВ и ПО Србије формирао је. 26. марта. први Штаб јужноморавске зоне. уместо дотадашњег Оперативног штаба јужноморавских бригада. За команданта је именован Риста Антуновић. за политичког комесара Драгољуб Петровић Раде, за њихове заменике Радован Петровић и Милан Ковачевић и за начелника штаба Драгослав Петровић Горски. Под команду овог штаба стављене су Друга. Трећа. Четврта. Пета јужноморавска бригада. Први и Други јужноморавски, Јастребачки и Расински партизански одред, затим Јастребачка. Јабланичка, Црнотравска команда војног подручја и Команда војних курсева. Штаб зоне имао је првенствени задатак да усклађује дејства и садејства јужноморавских бригада и одреда са обе стране Јужне Мораве. на простору од Крушевца до Врања. од реке Ибра до бугарске границе. Била је то, заправо. слободна територија Расине. Топлице. Пусте Реке. Јабланице и Црне Траве.

Штаб зоне одмах је планирао дејства и распоред јединица под његовом командом. Друга јужноморавска бригада је задржана у неколико пусторечких и јабланичких села да се опорави од дводневних тешких борби. Пету јужноморавску чекао је одлазак из Пусте Реке у Црну Траву да се тамо бори против бугарских окупаторских јединица. Немаца и четника. Четврта јужноморавска бригада је распоређена у рејон Пестиша. Њеним борцима говорио је командант Главног штаба Петар Стамболић о војно-политичкој ситуацији у нашој земљи и свету. На крају је похвалио Трећи омладински батаљон и његовог команданта Александра Мариновића за изузетно борбено умеће и залагање у разбијању Кесеровићеве четничке групације.

Друга јужноморавска требало је да, 28. марта. крене у сусрет јединицама Руског заштитног белогардејског корпуса које су наступале од Прокупља према руднику лискуна у Добротиху и Белом Камену. Бригада се налазила у селу Коњарнику. прилично далеко од угроженог подручја. Вршилац дужности команданта бригаде др Миливоје Перовић и политички комесар Боривоје Ромић наредили су штабовима батаљона да јединице припреме за убрзани марш и сукоб са непријатељем. У очекивању помоћи. чета бораца Команде места у Бучинцима, североисточно од Белог Камена, супротстављала се белогардејцима, отварајући ватру са околних висова. али их није могла задржати. Они су ушли у село Бели Камен. између планина Видојевице и Пасјаче, почели копати ровове на брежуљцима погодним за одбрану. И зграду сеоске основне школе почели су преуређивати у снажну отпорну тачку.

Кад је Друга јужноморавска, којој се придружила и чета бораца поменуте Команде места, стигла у рејон Белог Камена, није јој преостало ништа повољније него да пређе у стрељачки поредак и напада. Штаб бригаде је проценио да је непријатељ бројно слабији и да неће издржати налете три батаљона. Најтврђу препреку представљале су јединице белогардејаца на висовима Јовине ливаде, наоружане митраљезима и пушкомитраљезима, које су отварале појединачну и рафалну ватру на борбени поредак јединица Бригаде. Наступање је ометала снежна вејавица и клизави успони на узвишења изнад села. У средини стрељачког строја напредовао је Други батаљон, са командантом Батрићем Мујовићем и политичким комесаром Божићем Павловићем, у намери да освоји коту 822, источно од Белог Камена и северно од Јовине ливаде. На десном крилу, користећи пошумљене стрмине, наступао је Трећи батаљон, под командом Петка Вуковића и Живка Коцића, тежећи да избије на планинску зараван и неутралише митраљеска гнезда непријатеља. Први батаљон се развио у борбени поредак на левом крилу и узвраћао на отпор непријатеља на узвишењима. Командант Радман Савић и политички комесар Илија Веселиновић били су у борбеном строју Треће чете са командиром Властимиром Михаиловићем, политичким комесаром Драганом Голубовићем и његовим замеником Радомиром Петковићем, да заједнички угрозе бок и позадину доминантног узвишења које су белогардејци упорно бранили. Најнеповољнији правац за наступање, голу камениту падпну, имали су борци Другог батаљона, изложени убитачној палби непријатељског оружја и ручних минобацача. Користећи камене избочине, они су пузећи споро напредовали. На рубу узвишења митраљески рафал убио је борца Пекија, пекарског радника из Крушевца. Његова смрт озлоједила је цео Други батаљон, поготово чету у којој се Пеки истакао храброшћу у више окршаја. Уследио је јуриш, излазак на планинску зараван и хватање белогардејаца за гуже. Они су престрављени искакали из ровова и узмицали према селу. Њихова одбрана је попустила и на правцима наступања Првог и Трећег батаљона. Прибрали су се у Белом Камену, у добро утврђеном центру своје одбране, пружајући жесток отпор. Најљуће су се бранили из зграде сеоске школе, неколико сеоских кућа и ископаних ровова. Штаб бригаде је увидео да је непријатељ бројнији него што се очекивало и одлучио да се напад обустави. Бригада се повукла по великом невремену у Житни Поток, јужно од Белог Камена, да се припреми за по-

новни напад на изузетно утврђено непријатељско упориште. Истовремено су одступили и белогардејци ка Добротићу. Штаб бригаде је известио Штаб јужноморавске зоне о борби и тражио да се Другој јужноморавској придружи Четврта јужноморавске бригада да ватреним обручом притегну непопустљиве белогардејце, одане слуге немачке солдатеске.

Штабови бригада су припремили заједнички план напада и садејства јединица. Ујутру. 30. марта, пре покрета на полазне положаје за напад, Друга јужноморавска је постројена на сеоској заравни у Житном Потоку, а борцима и старешинама саопштено ко сачињава Штаб бригаде после погибије команданта Саве Ераковића Страхиње. Њих је посебно обрадовало да је Владимир Букилић Поп Мића њихов командант. а одмерени и сталожени Боривоје Ромић. политички комесар. Др Миливоје Перовић постао је заменик команданта, а Стојан Николић, заменик комесара. О томе како је Владимир Букилић преузео дужност командата бригаде, Миливоје Перовић је написао: „Тога дана, кад је по Страхињиној смрти постављен за команданта. извео сам га више села да му предам дужност. Био је рани пролећни дан пун сунца и свежине. По падинама планина бљештао је бели снег, а у равницама откривена црна земља надимала се од нових плодова. Високо горе. голим гребењем Пасјаче, гледали смо како пузи дуга. ситна колона. која је личила на жалосни низ птица злослутница...”⁴⁶ Биле су то колоне избеглица у чијој су залеђини горели њихови домови. запаљени ватром Немаца и њихових помагача. Гледајући шта се дешава. тек постављени командант Букилић окренуо се своме заменику Перовићу и одлучио: „Данас у три сата напашћемо их...”⁴⁷

Бригадна колона се приближавала упоришту Бели Камен. прилазећи му са јужне стране. Са запада су истовремено пристизале јединице Четврте јужноморавске бригаде са командантом Ратомиром Андрићем Кметом и новопостављеним политичким комесаром Новицом Стефановићем. У припреми напада се дознало да у Белом Камену, поред батаљона белогардејаца. има знатан број немачких војника. Њихов заједнички циљ био је да обезбеђују отварање рудника Добротић. из којег би се лискун испоручивао за потребе немачке ратне привреде.

⁴⁶ *Две године Чешврше српске ударне бригаде, 1943-1945.* Политички одсек Четврте српске ударне бригаде. Београд 1945, стр. 94.

⁴⁷ Исто

Напад две бригаде почео је истовремено да би се белогардејци и Немци приморали на предају или бекство према Прокупљу. Они су жестоком ватром задржали прве налете група бомбаша и пушкомитраљезаца. Заменик комесара чете Љубомир Ковачевић Сеземче предводио је јуриш да неутралише митраљеско гнездо на предњем делу непријатељске одбране. Десетар Ђорђе Жугић са бока је притрчао митраљесцу, изненађеног га усмртио и скочио на помоћника, који је потегаво оружје и тешко ранио Жугића. Са помоћником митраљесца у коштац су се ухватили двојица бораца и заувек га ућуткали. Заплењен је митраљез и два сандука муниције. Жугића је неколико другова однело са ватрене линије, а јуриш није малаксавао. Тучени са свих страна, белогардејци и Немци су давали отпор, узмичући са узвишења у центар села. Из школске зграде, са прозора претворених у пушкарнице, наизменично су штектали митраљежи. Пуцало се и из оближњих кућа. Обе бригаде, са командантима, политичким комесарима, члановима штабова у стрељачком строју, појачавале су нападе. Белогардејци и Немци су једини излаз видели у јуришу према руднику Добротићу и Прокупљу. На том правцу тучени су са свих страна, али су се постепено извлачили захваљујући добро постављеној заштитници и побочницама. Имали су доста мртвих и рањених. Погинуле су остављали, а рањене носили. Највише их је убијено приликом искакања из зграде школе, у дворишту и поред сеоског пута. Изненадним налетом десетине бораца ућуткано је још једно митраљеско гнездо убацивањем ручних бомби у камени заклон нишанице и помоћника. У школској згради затечено је доста ратне опреме и казан топле хране. Гоњење је настављено. Борци Трећег батаљона сустигали су белогардејце који су трчали са узвисине према сеоском потоку, настојећи да им прекину одступницу. У томе окршају тешко је рањен политички комесар батаљона Предраг Коцић и референт санитета му је указала помоћ.

У јуришном строју Другог батаљона нашао се командант бригаде Владимир Букилић Поп Мића са члановима штаба. Он је прескочио набујали поток и потрчао преко залеђене заравни за белогардејцима и Немцима. Са оближњег брежуљка белогардејци су пуцали и усмртили команданта Букилића. Истог тренутка група бораца Трећег батаљона, коју је предводио Петар Станковић Љуба, сустигла је белогардејце и ликвидирала их. Мртвом команданту чланови Штаба бригаде одали су посмртну почаст. Највише је плакао заменик команданта Миливоје

Перовић који је одмах иреузео команду над Бригадом и примио извештаје команданата батаљона да је непријатељ, уз губитке 25 мртвих и више рањених, протеран према Прокупљу. На питање команданта батаљона Батрића Мујовића каква ће се лозинка употребљавати у току ноћи, заменик команданта бригаде одговорио је: „Поп Мића - Туларе“. У Бригади се већ био усталио обичај да се лозинке подешавају према именима палих бораца.

Сукоб на Белом Камену уследио је неочекивано. без довољно података о бројном стању, наоружању и намерама непријатеља. Стога Штаб бригаде није био у могућности да у првом нападу, 28. марта. припреми детаљан план савлађивања белогардејских јединица. Наступање према упоришту и делимични успех су постигли захваљујући борбеном залагању свих батаљона и путовојама из чете Команде места Бучинаца. који су добро познавали терен и прилазе узвишењима на којима се непријатељ утврдио.

У другом нападу. 30. марта. на основу заједничког плана и садејства Друге и Четврте јужноморавске бригаде. белогардејци и Немци су били принуђени да гинући измичу из упоришта. не остваривши циљ да обезбеде отварање рудника у Добротићу. И овом приликом није поштовано упозорење претпостављене команде да команданти не предводе стрељачке стројеве у нападу. Друга јужноморавска је за кратко време изгубила три талентована команданта који су касније за храброст у борби против непријатеља проглашени за народне хероје. О њима су испеване песме и они су постали легенде. Дан после сахране команданта Букилића спонтано је настала тужбалица:

Нема нама поноса и наде.
Погибе нам командант бригаде.
Нема нама сокола и тића,
Нема нама славног Попа Мића.

Командант Букилић био је свршени богослов. омиљен у крају у коме је живео. Из милоште прозван је Поп Мића. Старо и младо на југу Србије знали су, поштовали и волели Попа Мићу. Зналци Његошевог „Горског вијенца“ поредили су Владимира Букилића са ликом Попа Миће из тога ненадмашног спева.

Смрт команданта бригаде Букилића условила је кадровске промене у Другој јужноморавској. Заменик команданта Миливоје Перовић је

постао командант бригаде. Место заменика команданта тренутно није било попуњено. Промена је било у Трећем омладинском батаљону. Уместо рањеног Предрага Коцића за политичког комесара батаљона је постављен Драгоман Радојичић. Заменик команданта батаљона Петар Станковић, постао је командант батаљона. На његово место је постављен Предраг Игић, искусни и храбри командир Треће чете. Дужност командира чете примио је дотадашњи заменик командира Божидар Искреновић. Његов заменик постао је Светислав Милетић. Уместо политичког комесара чете Драгутина Трајковића, погинулог нешто раније на Ргају, дужност је преузео Стојан Стошић. За његовог заменика одређена је Славка Ивановић. У Другој чети, после рањавања заменика политичког комесара Јована Димитријевића 28. марта, његову дужност преузела је Бранка Ивановић. Нешто раније Војислав Станојевић, политички комесар Прве чете, постао је заменик политичког комесара батаљона. Дужност политичког комесара поменутог чете преузео је Милутин Китановић, а дужност заменика комесара Светомир Славковић. У Првој чети Другог батаљона, уместо теже рањеног Ратка Милићевића, дужност командира је поверена Ћири Орлићу, а дужност политичког комесара Мирослави Милановић. У Другој чети, после погибије њеног командира Милована Милићевића, дужност је преузео Боривоје Перовић. Уместо Илије Веселиновића који је постао политички комесар батаљона, политички комесар чете постао је Велиша Бољевић. У Трећој чети рањен је, 28. марта, командир Душан Петровић и та дужност је поверена Радосаву Митровићу. У Првом батаљону, у Другој чети, уместо заменика политичког комесара Милоја Кузмановића, на исту дужност је постављен Петар Јапунчић.

Сукоб са паликућа.ш

Друга и Четврта јужноморавска бригада очекивале су заслужени предах после освајања Белог Камена, Добротића и угрожавања јужних прилаза Прокупљу. Од тога, међутим, није било ништа. Команда бугарских окупаторских јединица у Лебану је проценила да је ангажовањем двеју бригада на прилазима Топлици и Прокупљу знатно ослабљена одбрана слободне територије Пусте Реке, да је куцнуо час да се она покори. За предстојећу акцију издвојена су два бугарска батаљона.

Војници су тако припремљени да немају милости према живом створу у селима на слободној територији. да убијају од деце у колевкама до немоћних старица и стараца. Колоне и стрељачки стројеви бугарских војника су наступали преко планине Кремена, села Мијалице. у намери да избију у Бојник, који су раније попалили и већину његових житеља стрељали, да продуже у Брестовац на десној обали Пусте Реке. На зубу су посебно имали село Савинац и Вујаново, нешто западније, у коме се налазила партизанска болница. Мештани угрожених села грабили су најнужније ствари, напуштали огњишта и пречицама бежали у планинске збегове. Одступницу избеглицама браниле су јединице команди места које нису могле да предузму противнапад, али су ипак успоравале бугарске јединице. Бугари су приликом наступања палили куће и стаје по селима.

ГШтаб зоне, обавештен о ситуацији, наредио је Другој и Четвртој јужноморавској бригади да усиљеним маршем похитају у сусрет непријатељу и спрече га у његовим намерама. Команданти бригада, са својим штабовима, у покрету су утаничили план садејства и доношења удараца бугарским окупаторским батаљонима. Испред Савинца је примећен непријатељ у наступању, а иза његових леђа хоризонт су заклањали облаци дима и остајала спаљена села. Четним колонама је наређено да пређу у поредак за напад. Кивни борци једва су чекали да нападну разуларене бугарске војнике. Њих је изненадила жестока паљба кад су се упутили у Савинац. Појачани ватрени удари у чело и бокове њиховог стрељачког строја су их приморали да беже. Борац Марковић се заклонио иза дебла процветале трешње, једног паликућу узео на нишан и оборио на земљу. Вребајући другог кроз зубе је процедио: „То је зато, ниткови, што моја кућа гори. Ено. тамо... Ви то више не можете видети. Добро је, добро. да је тако..." За њим се повео цео вод бораца. Бугарски војници су гоњени према ЈГебану. На бојишту су оставили мртвог официра и 10 војника.

У операцијском дневнику Друге јужноморавске је забележено. 1. априла 1944, следеће: „Заједно са Четвртом бригадом водили смо борбу са Бугарима који су били продрли у Пусту Реку код Савинца. Успели смо да их разбијемо. да десетак убијемо и толико заробимо. да запленимо један тешки бацач и да их отерамо у правцу Лебана. Нанш су губици били само у рањенима..."⁴⁸

⁴⁸ Архив ВИИ. кут. 1045. реб. бр. 16-2.

У борби против бугарских јединица до изражаја је дошло успешно извођење усиљеног марша, остваривање садејства Друге и Четврте јужноморавске бригаде, висок морал бораца и старешина.

Очекивање Оперативне групе дивизија

Народноослободилачка борба у јужној Србији развијала се у тешким и специфичним условима, у потпуном непријатељском окружењу, без довољно оружја, муниције, одеће за војску, у оскудици хране, лекова и осталих животних потрепштина. Офанзивни настрјаји удружених непријатеља скоро нису престајали. Њихов заједнички циљ био је исти - да униште јединице Народноослободилачке војске и потлаче слободољубиви народ јужне Србије. У томе нису успевали захваљујући јединству и борбености народа и његове ослободилачке војске.

Из месеца у месец, упркос бројној надмоћи и најсавременијем наоружању окупаторских и квислиншких јединица и њиховим борбеним активностима, формиране су нове јединице НОВ, у првом реду оперативно покретљиве бригаде и дивизије у зиму и пролеће 1944. године и касније. Врховни штаб НОВ и ПОЈ, истина, предузимао је мере да његова снажнија војна групација продре у јужну Србију крајем марта и почетком априла 1944, да би се још више подстакао развој НОБ-е на томе подручју.

Оперативна група дивизија, под командом пуковника Милутина Мораче, у марту избила је на Ибар, у намери да га форсира и продужи у Топлицу и Јабланицу. У своме дневнику Морача је записао: „Одржали смо састанак са штабом Друге пролетерске дивизије и штабовима бригада и упознали их с нашим задатком - одлазак за Топлицу и Јабланицу. Поставили задатак дивизијама за форсирање Ибра. С обзиром на ибарску клисуру и постојеће мостове, изабрали смо као најповољније мјесто за форсирање ријеке одсјек од мјеста Ушћа до села Бела Стена. Друга пролетерска дивизија добила је сектор сјеверно од Ушћа и искључно Биљановац, а Пета дивизија - од Биљановца до Беле Стене. За обе дивизије постоји по један мост и један од њих или оба треба заузети. Говорено о засједама, рушењу пруге, о коришћењу свих могућности за прелаз. Задатак је постављен најозбиљније...”⁴⁹

Милутин Морача, *Рашни дневник*. Војноиздавачки завод, Београд 1962. стр. 198- 199.

Захваљујући хватању и дешифровању неких радио-депеша између Штаба оперативне групе дивизија и Врховног штаба 110В и ПОЈ немачки генерал Фелбер, војноуправни командант Србије, прозreo је војностратешки и политички значај намере Оперативне групе дивизија да продру у Топлицу, Пусту Реку и Јабланицу. Он је својој Врховној команди предочио да комунисти настоје свим средствима да се поново војно и политички учврсте у Србији. У случају успеха, нагласио је он, биле би угрожене обе главне саобраћајне артерије према југу. Немце је то највише забрињавало јер би у том случају била ирекраћена одступница Њиховиј Групи армије „Е“, јачине око 350.000 војника и официра, из Грчке, Бугарске и Албаније према северу, да касније појачају одбрану у Мађарској и на Сремском фронту.

11 према Ударној групи дивизија биле су концентрисане троструко јаче и боље наоружане непријатељске снаге: два пука немачке дивизије „Бранденбург“, Моторизовани батаљон немачке фелдјандармерије, делови 24. 25. и 27. бугарске пешадијске дивизије, четири пука недићеваца, пук Љотићеваца, муслиманска фашистичка милиција из Санџака и шиптарске квислиншке јединице из горњег слива Ибра. Ударна група дивизија, и поред изузетног борбеног залагања, није успела да савлада надмоћнијег противника и форсира реку. Она се, међутим, није сувише удаљила и одустала од првобитне намере. Врховни штаб и врховни командант Тито су препоручили команданту Оперативне групе дивизија да се Ибар поново форсира, између Матаруга и Ушћа. Очекивана је подршка јужноморавских бригада да нападима у позадини непријатељске одбране посредно помогну Ударној групи дивизија да пређу Ибар. Главни штаб НОВ и ПО Србије наредио је Штабу јужноморавске зоне да Другу и Трећу јужноморавску бригаду упуту према Жупи и Александровцу и даље, према Плочама, Жељину и Јошаничкој Бањи, да обезбеђују подршку и прихват јединицама које су очекиване из долине Ибра. Штаб зоне одржавао је везу са штабовима бригада. Јастребачког и Расинског партизанског одреда, одобравао њихове покрете и борбене активности. Трећа јужноморавска већ се налазила северно од Великог и Малог Јастрепца. Претходно је са Расинским партизанским одредом разорила Фабрику вагона у Крушевцу и неколико складишта ратног материјала. Јединице Бригаде успешно су извеле неколико диверзија на мостове и железничке пруге од Крушевца према Београду.

Друга јужноморавска бригада се налазила у Пустој Реци. Одатле је кренула у Претрешњу, на јужној падини Великог Јастрепца, ту се одмо-

рила, продужила преко плаинског гребена и стигла. 12. априла увече. у Ломницу, удаљену десетак километара од Крушевца у коме су се налазиле јаке немачке и квислиншке јединице. Бригада је зановила у сеоским кућама у подножју Ломничке косе. поставивши ојачане заштитнице према селу Наупари и друму поред набујале Расине. У Ломницу је стигла и Трећа јужноморавска. под командом заменика команданта бригаде Пана Ђукића Лимара, уместо одсутног команданта Станимира Јовановића Јова. Њене јединице су смештене у јужном делу села, на домаку засеока Буци и истоименог брега. Обезбеђења су постављена према Слатини и Трмчарима. Нешто касније стигао је Расински партизански одред, под командом Димитрија Писковића Трнавца. који се разместио у неколико кућа поред Ломничке реке. на јужној страни села. Одредска патрола имала је задатак да у току ноћи извиди стање на мосту преко Расине. код Рашићког млина у Мудроковцу и даље. према Крушевцу и Жупској коси.

Начелник штаба јужноморавске зоне Драгослав Петровић Горски. у сагласности са командантом Ристом Антуновићем Бајом. у сарадњи са командантима бригада и одреда. припремао је план напада на четничке јединице да се обезбеди наступање према Копаонику и долини Ибра и приближи Ударној групи дивизија. На захтев начелника Штаба зоне упућене су ојачане патроле да извиде да ли се у току једне ноћи може стићи до Себечевца. приредити изненађење четницима и после њиховог пораза узмакнути у Купце и Јабланицу.⁵⁰ Једну патролу предводио је командант батаљона Радман Савић, а другу искусни обавештајац Александар Радовановић Шнајца. Обојица су добро познавали села у сливу Расине, Жупи александровачкој, на падинама Жељина и Копаоника. Патроле су сазнале да се четници налазе у Себечевцу, на оближњем Вујином брду и у неким селима источно од Александровца. Њих није било тако тешко савладати. Међутим, према процени обеју патрола. озбиљну тешкоћу за наступање Друге и Треће јужноморавске бригаде. Расинског и Јастребачког партизанског одреда. причињавала би удаљеност четничког упоришта од Ломнице. чак двадесетак километара. Толика раздаљина. рачунајући трајање борбе и повратак. није се могла прећи у оба смера у току ноћи. У помоћ угроженим четничким јединицама могли су кренути Немци из Крушевца. избити у село Купце. освојити мост на Расини и угрозити одступницу бригаама и одредима

на удаљене полазне положаје. Са таквим проценама вође патрола су кренули да упознају начелника Штаба зоне Горског. У међувремену неочекиван догађај одгодио је напад на четничке јединице и Себечевцу.

Клопка за немачке падобранце и полицајце

Извиђачка патрола Расинског партизанског одреда није имала среће на путу према Мудраковцу и ближе Крушевцу. Примећена је на 300 м јужно од села и заустављена жестоком палбом једног немачког извиђачког вода. Вођа патроле је убијен, а један борац је умакао. Немци су ухватили Драгишу Ђурића Црногорчета и подвргли га испитивању о бројном стању и распореду партизанских јединица у Ломници и околини. Он је изјавио да у селу има око 50 бораца Расинског партизанског одреда, потврдивши оно што је Немцима већ било познато на основу ранијих обавештајних података. Заробљени Ђурић и Немци нису знали да су Друга и Трећа јужноморавска бригада, под окриљем мрака, стигле у Ломницу. Командант немачке борбене групе, мајор Винт, у чијем су саставу били војници немачке школе падобранаца. 1. батаљон 3. немачког полицијског пука, рачунао је на бројну надмоћ око 350 војника, подофицира и официра. Немцима се придружио један одред Српске државне страже и предстојник крушевачке градске полиције Милован Тадић, са неколико полицајаца, да им буду побочница у наступању од Доњег Степоша према Ломничкој коси.

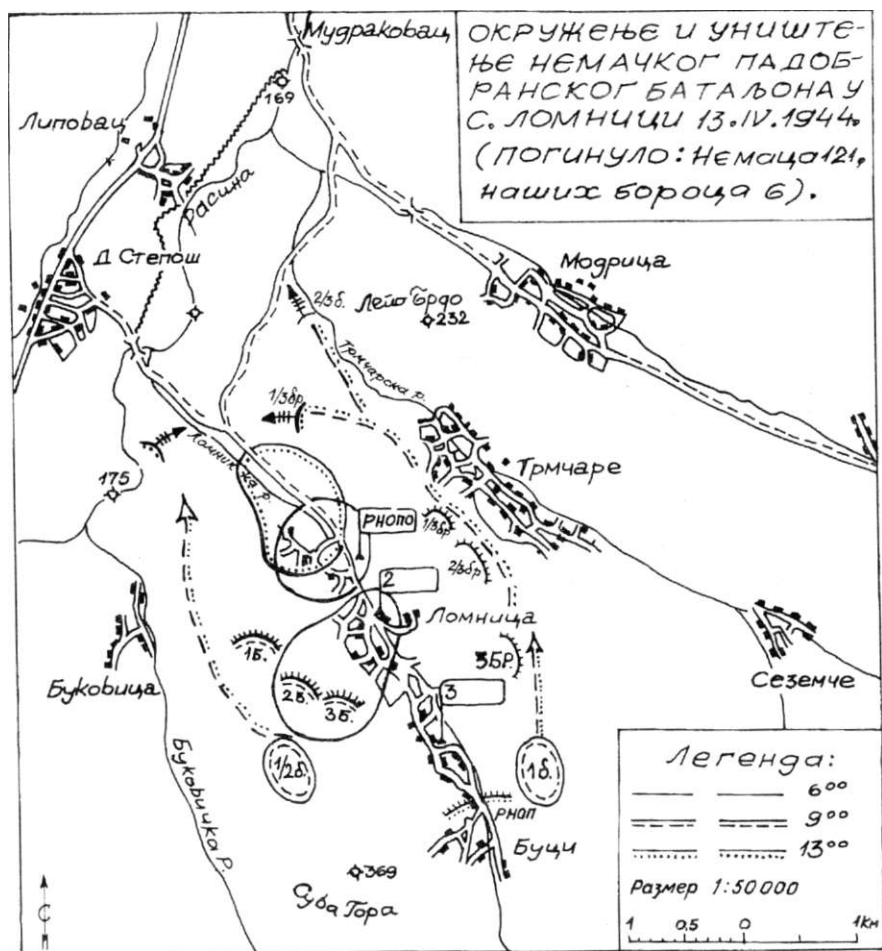
Чим се сазнало за трагичну судбину патроле Расинског партизанског одреда и за намере Немаца и квислинга да се упуте у Ломницу, Штаб јужноморавске зоне наредио је командантима бригада Миливоју Перовићу, Пани Ђукићу Лимару и команданту одреда Димитрију Писковићу Трнавцу како да јединице распореде у ватрени полуобруч, намаме Немце у дубину села, ударе у њихово чело и бокове и онемогуће им одступницу. Први и Трећи батаљон Друге јужноморавске-заузеле су ватрене положаје дуж Ломничке косе, да би тукли десни бок непријатеља. Први и Други батаљон Треће јужноморавске бригаде су залегли у заклоне на брежуљкастом узвишењу, на десној обали Ломничке реке, у Буцима да угрожавају леви бок немачког борбеног распореда. Батаљон бораца Расинског партизанског одреда налазио се у средини села, с обе стране Ломничке реке, да непријатеља туче у чело. Вод бораца је истурен нешто даље од улаза у Ломницу, испред гробља

са крушевачке стране, да би непријатеља, узмицањем, намамио у клопку. Штаб јужноморавске зоне налазио се у близини, у кући Милуна Јовановића у Буцима, да што непосредније обезбеђује садејство и противударе јединица. Предосећајући-да ће у селу бити немилосрдног обрачуна, многи мештани избегли су у скровишта у Равништу ближе извору Ломничке реке, и у шуме Великог Јастрепца. Неки стари људи нису хтели да напусте домове и стоку у стајама. Борци Друге и Треће јужноморавске бригаде су помагали мештанима да што брже измакну блатњавим сеоским путем, да се деца и жене не нађу у жестокој унакрсној ватри.

Немачке јединице, под командом мајора Винта, кренуле су ноћу, мимо њиховог обичаја. Маршевале су без претходнице и побочнице, ако се изузме одред недићеваца који и није био јако бочно осигурање. На основу тога може се претпоставити да њихов командант и остали официри нису рачунали да ће имати озбиљнији сукоб. За путовођу су користили заробљеног Драгишу Ђурића Црногорчета. Мајор Винт. уз помоћ преводиоца. неколико пута питао је Драгишу да ли заиста нема више од 50 партизана у селу, а он се заклео да их је толико остало кад је одређен да патролира.

Немци су осванули код Киселе воде, код великог храста, одакле пут води у Ломницу. Приметио их је вод бораца Расинског партизанског одреда и отворио ватру. Они су узвратили и продужили напред. Расинци су узмицали у дубину села, повремено припуцавали из заклоне и понекад трпели жешћу ватру. Вод бораца повукао се према главнини Одред и Немци су стигли у центар Ломнице. Многи нису пропустили прилику да опљачкају сеоске домове. Највише су односили сланину, пршуту и препеченицу. Малтретирали су старице и старце, тукли их бездушно, а неке повели у зграду сеоске школе и према Киселој води. Био је прави тренутак да плате злостављања недужних и онемоћалих мештана, да добију, народски речено, по репу. На њих је тада отворена ватра са околних узвишења. Друга јужноморавска бригада. са командантом Миливојем Перовићем и политичким комесаром Боривојем Ромићем на ватреној линији, слабила је недовољно заштићен десни бок непријатеља. Нападачки строј појачан је увођењем у окршај две чете Другог батаљона и задржавањем само једне чете у бригадној резерви. Са Бучке косе ватру је отворио стрељачки строј Првог и Другог батаљона Треће јужноморавске бригаде док је Трећи батаљон још држан у бригадној резерви. Мајор Винт је увидео да су његове јединице

у полуокружењу и једну чету је упутио у напад на положаје Друге јужноморавске, а другу на положаје Треће јужноморавске бригаде да осујете њихове бочне притиске. Борба је тек сада добила у силини. На појединим правцима немачки падобранци и полицајци су одбијани противјуришима и борбом прса у прса. Немачки командант уводио је преостале јединице у борбу у дубини села, доводећи их у ситуацију да се касније затекну у окружењу. Штаб Друге јужноморавске је наредио да се минобацачима туку митраљеска гнезда и Немци сатерани у школску зграду. Минобацачлија Неле Мелените, раније италијански војник, антифашиста, који је ликвидирао неке талијанске фашистичке официре и пребегао партизанима, био је прави мајстор у разарању одабраних циљева. Зналачки је израчунао елементе за гађање, неколико мина сручио на циљ, приморавши падобранце да искачу на чистину. У том обрачуна, живот је изгубила Добрила Пусторечанка, изузетно храбра и омиљена у целој Бригади. Немци су противнападима покушавали да се одупру удару стрељачког строја Трећег батаљона, а неколико њих налетело је на команданта батаљона Петра Станковића, који је био у немачкој униформи. У недоумици су застали за тренутак, а то су искористили командант Станковић, Предраг Игић, Драгоман Радојичић Стамболија и Витомир Станојевић и покосили их ватром из аутоматског оружја. Извесну предност у одлучујућим тренуцима борбе стекла је немачка побочница у нападу на Бучку косу, између Буца и Ломнице, потискујући Први батаљон Треће јужноморавске бригаде стотинак метара уназад. Други батаљон на десном крилу није се дао ни стопе померити, а Трећи је ангажован из резерве да штити правац од Сеземча и Слатине. Батаљони Друге јужноморавске су појачавали нападе да привуку и истовремено угрожавају с леђа немачке снаге које су намеравале да постигну више од потискивања Првог батаљона Треће јужноморавске на резервни положај. Командант бригаде је наредио да се немачки полицајци задрже и Батаљон крене у противнапад. Залегли у близини, Немци нису помишљали на узмицање, тражећи начин да се уклоне у борбени распоред Првог батаљона и приморају га да се повлачи. Немачка побочница, међутим, доживела је противудар и спаса тражила у вододерини сеоског пута. У повлачењу је изгубила неколико војника који су остали на низбрдици Бучке косе. Батаљон је јуришао да Немце потуче у вододерини, али је одбијан противјуришима. Други батаљон Треће јужноморавске и јединица Расинског партизанског одреда упућени су да се прикраву доњој страни вододерине и угрозе

И

бок и позадину непријатеља. Начелник Штаба зоне Драгослав Петровић Горски, који је изузетно добро координирао садејство свих јединица, проценио је да ће коначни успех зависити од окршаја са немачком побочицом у вододерини. Зато је, у разговору са Паном Ђукићем Лимаром и Димитријем Писковићем Трнавцем, инсистирао да јединице под њиховом командом појачају нападе и освоје вододерину. И команданту Друге јужноморавске Миливоју Перовићу је поручио да батаљони жешће јуришају. Започело је наношење смртних удараца немачким падобранцима и полицајцима. Мајор Винт више није успевао да прегруписавањем јединица ојача најтученије правце. У помоћ му није прискочио батаљон Српске државне страже који се зауставио у Степошу и залегао у близини моста преко Расине. Педићевци су послушавали ехо борбе и увиђали да ће Немци бити поражени. У брдима изнад Горњег Степоша нашла се Расинска четничка бригада, али се није усудила да пређе набујалу реку и помогне Немцима у незавидној ситуацији.

Бомбашким јуришом Немци су истерани из вододерине. Пружајући отпор, бежали су преко Ломничке реке да се среде на простору званом Циганске куће. За њима је уследила потера. Позивани су да положи оружје, али су узвраћали жестоком ватром из свих расположивих оружја. У томе обрачуну живот су изгубили интендант Треће бригаде Раде Ристић, командир чете Живојин Ђорђевић Соко и борац Милорад Вељчинац.

Борбена надмоћ над непријатељем искоришћена је да бригаде и Одред пређу у силовите нападе. Стрељачки строј Првог батаљона Друге јужноморавске сустизао је Немце који су бежали према мосту близу Киселе воде. У томе јуришу предњачили су командири и политички комесари чета и њихови заменици: Радивоје Симић, Мирко Шипка, Властимир Михаиловић, Љубиша Васић, Радослав Стојилковић. Драган Голубовић, Драгомир Лазић, омладински руководилац батаљона, Петар Милашиновић. Петар Јапунџић. Радомир Петковић и остали. Код Циганских кућа и сеоског гробља извршен је крилни обухват и Немцима прекраћена одступница. Уништавању непријатеља знатно је допринео Други батаљон Друге јужноморавске бригаде избијањем на зараван Ковачицу и Ђиловац. У јуришном строју били су командант батаљона Батрић Мујовић, његов заменик Обрен Максимовић, политички комесар Божидар Павловић и његов заменик Трајко Живковић, распоређени по четама. Њихово присуство и храброст јачали су борбени морал, командире и политичке комесаре чета и њи-

хове заменике подстицали да се противник умешно савлађује. У уништавању немачке десне побочнице истакли су се командири и политички комесари чета Ћира Орлић, Мирослава Милановић, Бора Перовић, Велиша Бољевић. Радосав Митровић, Никола Радојевић и њихови заменици Љубомир Ковачевић, Стојанче Стефановић и Витомир Станојевић. У уништавању непријатељског митраљеског гнезда. предводећи групу бораца, теже је рањен командир чете Радосав Митровић и упућен у болницу. Командант немачке борбене групе имао је последњу резерву, око 70 војника, прикривених у оближњем селу Трмчарима. Предводио их је плавокоси лајтнант и они су изненада ударили у леђа стрељачког строја Расинског партизанског одреда док се обрачунавао са Немцима сатеранима у сеоско гробље, који су залегли иза надгробних споменика и упорно се бранили. Затечени између две ватре, борци Одрета су отварали паљбу на немачке војнике у гробљу и одбијали нападе у леђа. Командант одрета Трнавац је наредио да Прва чета Одрета осујети непријатељски притисак у леђа. а преостале не попуштају на правцу према гробљу. Прва чета вешто се окренула назад. престојила и кренула у јуриш. Немци нису успели да је задрже. Неколико их је убијено, а остали су безглаво бежали према северном излазу из Ломнице. Бацали су опљачкане ствари да лакше узмичу, али је доста њих, смртно погођених, остало на ломничким сокацима. О тим тренуцима Гаврмо Антић је записао: „Било је ту и трагикомичних призора. Крај једног дрвета лежао је потрбушке. раширених руку. мртав немачки војник. Његова скочањена лева рука држи чврсто за врат гуску која се копрца. гаче и узалудно покушава да се ослободи. Друга рука стиска аутомат. Један партизан удара мртваца по руци с намером да узме аутомат, а крај њега сељак размиче хладне војникове прсте и ослобађа гуску...”⁵¹

Гоњење Немаца, који су бежали према Расини. Мудраковцу и Головођу да умакну у Крушевац. појачано је. Њихови редови су проређивани док није наређено да се гоњење обустави због недостатка муниције. Од мртвих немачких војника узимана је муниција, оружје и остала ратна опрема. Код њих је нађено доста немачких одликовања. Утврђено је да су они претежно учествовали у походу на Совјетски Савез. доспели чак до Стаљинграда, борили се против јединица Црвене армије, отуда враћени на опоравак у Крушевац и Врњачку Бању и припреме

за операцију „Коњички скок“ за ваздушни десант на Дрвар, у мају 1944. у коме се тада налазило политичко и војно руководство НОБ-а.

О губицима у Ломници немачки војноуправни командант за Србију, генералт Феблер, упутио је, 16. априла 1944, извештај немачкој Врховној команди у коме, поред осталог, пише: „Једна борбена група, састављена од ученика Падобранске ловачке школе Крушевац, 1. батаљона 3. полицијског добровољачког пука и СДС, под вођством команданта 1. батаљона 3. полицијског добровољачког пука, наишла је јужно од Крушевца на надмоћнијег комунистичког непријатеља и морала се повући уз високе сопствене губитке. Укупно 14 мртвих, 41 рањен, 38 несталих, углавном ученика падобранских ловаца. Губици непријатеља непознати.

У овом крају становништво је јако комунистички заражено...”⁵²

Миливоје Перовић, командант Друге јужноморавске бригаде, написао је следеће: „Погинуло је 198 Немаца, од којих се у Расини удавило 48. Као плен партизанима је пало у руке 56 пушака, 6 аутомата и 14 пушкомитраљеза. На страни партизана погинуло је 6 другова, а 7 је лакше рањено...”⁵³

Истоветне податке о броју погинулих Немаца објавио је Ђорђе Матић, у књизи „У таласима револуције“, на стр. 180, која је објављена 1980. у Крушевцу.

У извештају Окружног комитета КПЈ за Топлицу, 14. априла 1944. Покрајинском комитету КПЈ за Србију, о ломничкој бици је написано: „Оперативни штаб нас је известио да су Швабе јуче преживели расински Стаљинград. Друга и Трећа бригада сачекали су их код Ломнице и до ногу потукли. Убијено 90-100 Немаца, око 100 рањено. Заплењено 70 пушака, 4 пушкомитраљеза, 4 машингеверера и другог материјала. Наши су имали 4 мртва и 7 рањених...”⁵⁴

Без обзира на различите податке у наведеним извештајима, једно је битно - немачки падобранци и полицајци до ногу су потучени, оставивши на бојишту доста оружја, муниције и осталог ратног материјала. Немци би претрпели тежи пораз да Другој и Трећој Јужноморавској бригади и Расинском партизанског одреду није недостајало пушчане и митраљеске муниције. То се 13. априла констатује у извештају члана Покрајинског комитета КПЈ за Србију, у коме је написано и ово: „Ра-

⁵² Архив ВИИ, микрофилм. НАВ-Н-Т-501.256.482-3.

⁵³ Миливоје Перовић, *Јужна Србија*. Нолит-Просвета, Београд 1961, стр. 349.

⁵⁴ Архив Србије, Фонд - Покрајински комитет КПЈ за Србију, бр. 551.

збијани Немци бегали су као руља, да смо имали више муниције ни један не би главу извукао..."⁵⁵

Нобета у Ломници снажно је одјекнула у народу и војсци. показавши заведенима и мобилисанима у четничке, недићевске и љотићевске јединице ко се заиста бори против фашистичког окупатора. Народ подјастребачких села у већини се дичио Другом и Трећом јужноморавском бригадом. Расинским и Јастребачким партизанским одредом. срдечно их дочекивао и снабдевао храном. Многи млади људи добровољно су ступали у поменуте јединице. временом постајали искусни и храбри борци. Њихов одзив осетније је порастао после пораза Немаца у Ломничкој бици. На народним зборовима, сеоским поселима и славама певане су песме о извојеваној победи и стварале расположење за још жешће ударе на окупатора и квислинге.

Војнички посматрано, оригиналан је тактички план да се бројно надмоћнији и боље наоружани непријатељ намами у клопку у Ломници, опколи и потуче. На најбољи начин је остварено садејство између Штаба зоне, штабова бригада и штаба одреда. Значајну улогу имао је начелник Штаба зоне Драгослав Петровић Горски, творац тактичког плана, који је стално бринуо да се замишљено што успешније оствари, да се правовремено јуриша, непријатељ потуче и натера у бекство. До изражаја је дошло успешно командовање у целини, почевши од команди чета до штабова батаљона, бригада, одреда и обратно. На подстицање борбености и јуриша бораца знатно су утицали лични примери командира, команданата, политичких комесара и осталих старешина који су били на ватреној линији и умешно командовали. Завршница борбе била би далеко ефектнија да су борци и старешине имали довољно муниције и да је нису морали отимати од непријатеља и скупљати на бојишту.

Брана одмазди, предах и приредба

Штаб јужноморавске зоне с правом се прибојавао да Немци могу прикупити знатније снаге да нападну расинска и подјастребачка села, пале и убијају недужни народ, освећујући се за губитке у Ломници. Они су били крволочни у одмаздама које су почели да примењују, од лета 1941. када су у Србији за једног рањеног војника стрељали 50. а за уби-

⁵⁵ 36. НОР, том I, књ. 20, док. 139.

јеног 100 Срба. Примењене су мере предострожности да се они спрече да сличне злочине изврше у Расини, Топлици или другим местима на слободној територији јужне Србије. Немачка команда у Крушевцу знала је да се знатне партизанске снаге налазе у рејону Великог Јастрепца и да би, у случају потере и препада, браниле угрожена села.

Друга и Трећа јужноморавска бригада остале су брана немачкој одмазди пошто се одустало од намере да оне продуже у дубину Жупе, на Копоник и прилазе Ибру. Штаб зоне упознао је штабове бригада и одреда да је Оперативна група дивизија, под командом пуковника Милутина Мораче, приликом покушаја да форсира Ибар и продужи у Топлицу и Јабланицу, задржана на његовој левој обали. У то време долину реке, друмску и железничку комуникацију браниле су јаке непријатељске јединице: 696. немачки моторизовани батаљон, два немачка полицијска батаљона, батаљон бугарских војника, батаљон белогардејаца, батаљон тенкова 5. немачког СС полицијског пука и два оклопна воза. У задржавање Ударне групе дивизија да не форсирају Ибар, знатног удела имале су снаге недићеваца, љотићеваца и четничких корпуса. О тешкоћама и одустајању од форсирања Ибра пуковник Морача је написао: „Наше јединице нису успеле да изврше свој задатак у долини реке Ибра из већ познатих разлога. Услед тога се морамо што боље поставити на територију западно од реке Ибра, па према Ариљу, Ивањици и Ужицу, па северно од комуникације Нови Пазар - Сјеница...”⁵⁶

Одступање Оперативне групе дивизија из долине Ибра није значило да Врховни штаб НОВ и ПОЈ одустаје од намере да се река форсира, а знатније снаге Народноослободилачке војске упуте у Србију и тежиште борбе, имајући у виду унутрашње и међународне догађаје, пренесе у источне крајеве Југославије. У новонасталој ситуацији Штабу јужноморавске зоне, бригадама и одредима под његовом непосредном командом, преостало је да бране слободну територију, угрожавају непријатељске гарнизоне, саобраћајне комуникације којима се користио у јужној Србији. да врше диверзије на железничкој прузи од Врања према Лесковцу и Нишу.

Кад се обавештајним каналима дознало да Немци не намеравају да врше одмазде у Ломници и околним селима, наглашавајући да су пораз доживели у борби са бољим противником, Другој јужноморавској

⁵⁶ 36. НОР, том I, књ. 7, док. 139.

бригади, после држања положаја у близини Ломнице. у Трмчарима, Сеземчу. Бољевцу. Здрављу. пружила се прилика да извесно време борави у Рибарској Бањи и предахне. Слободно време борци су користили да оперу веш, да се окупају и очисте одећу. Бањска клима и вода здравствено слабијима је помогла да се донекле опораве. Појачана је културно-просветна активност и припремане приредбе за народ и војску. Политички комесар бригаде Боривоје Ромић, ранији организатор културно-просветног рада у јединицама Бригаде, био је иницијатор да се то појача. Он је задужио Радослава Стојиловића Мирка. политичког комесара чете, да припреми, у најкраћем року, занимљив уметнички програм за мештане Бање и борце Бригаде. Захтевао је да програм буде на високом уметничком нивоу. Стојиловић се сетио пантомиме коју је гледао док је био студент: на поду злопати се радник у ланцима и покушава да ослободи везане руке. Спречава га наоружани жандар, док у прикрајку сцене буржуј задовољан трља руке. Иза позорнице примећује се неко комешање и чује се тихана песма:

Диж се народе радни
Устанка куцнуо је час...

Радослав Стојиловић је то верно репродуковао и увежбао са хором Расинаца, у то време познатим не само у Бригади него широм слободне територије по гласовним могућностима и складном певању.

У препуној бањској дворани на бини се појавио хор Расинаца, са диригентом Стојиловићем. да отпева нешто што посетиоци до тада нису чули. Испред завесе иза које се заклањао хор, на поду се мучио оковани радник. Бркати жандар мрко га је гледао, а буржуј из прикрајка ликовео. Извођачи су награђени аплаузом и подстакнути да почну. Аплаузи и раздрагани повици посетилаца достигли су кулминацију када су Расинци из свег грла завршавали:

На барикаде, пролетери. напред!
Срушимо буржоаски свет!

У томе часу буржуј и жандар су побегли. а радник се ослободио ланаца.

На ред је дошао скеч: „Сељак и теле“, у Стојиловићевој обради и главној улози. Суштина скеча је у томе да је сељак одгајио расно теле и да му је срцу прирасло, али... Четнички војвода је пожеleo телећег

печења, па немачки официр. Недићев официр... Стојиловић је глумио сељака и муку мучио како да сачува теле. У сећању на извођење скеча, он пише: „Једног момента, сав очајан јер више нисам знао како да одбраним своје теле, обратио сам се публици повиком: 'Аман, браћо, помагајте да сачувам теле'. У том часу један сељак, вероватно угледан човек, са штапом међу коленима, скочи, шајкачу забаци на потиљак и рече: 'Ево ти савет! Закољи то теле и нахрани децу'... Збуњен сам се чешкао по глави и саветодавцу предочио да ми Немац прети стрељањем ако не дам теле, да ће ми војвода запалити кућу, а Недићев официр стрпати ме у логор. На то чича лупи штапом о под и загалами: 'Живиш ли ти, бре, у ове планине! Пушку у руке и брани теле!...' чича је био толико љут да би ме опаучио штапом да сам му био ближе."⁵⁷

Посетиоци су заинтересовано пратили програм, а на крају приредбе организатору и глумцу Стојиловићу прилазили су мештани и другови да му честитају на успешном послу.

И овом приликом се потврдило да је културно-просветно деловање значајно за зближавање народа и бораца, за морално јачање, прави мелем за душу жељника макар и прегршт разоноде.

Дошао је крај боравку у Рибарској Бањи. Бригади је наређено да се упути у Пусту Реку и спречава бугарске окупаторске јединице и домаће квислинге да кроче на слободну територију. У то време из Београда су организовано пристизали, тајним везама и каналима, радници, омладинци и скојевци у жељи да се боре против окупатора и његових помагача. Њихов долазак, с обзиром да су то претежно били ђаци и студенти, значио је много и за уношење квалитетнијих садржаја у културно-просветне активности. У Другу јужноморавску бригаду, 27. априла, док се налазила у селу Бублици, стигле су из Београда омладинке Гордана Крстић, Марија Гајић, Тамара Журжул и омладинац Велимир Поткоњак Лала. Био је то њихов први сусрет са борцима Народноослободилачке војске. Из Београда су раније долазиле и наставиле да долазе нове групе младих. Међу њима су били: Војислав Станојевић, Витомир Станојевић, Михајло Марковић, Гавра Антић, Ђура Врбавац и други. У једну групу увукао се окупаторски доушник, професор Нушић, али је убрзо откривен и судио му је војни суд. Долазак нових бораца наметао је обавезу да се они обучавају у руковању

оружјем и иримеи разних тактичких радњи за успешније савлађивање непријатеља. Упоредо са стручним није занемаривано ни политичко образовање бораца.

Промеш назива Бригаде, нови батсмит и иредаја Бугара

Седмог маја 1944. године Друга јужноморавска је. по наређењу Главног штаба НОВ и Г10 Србије, преименована у Четврту српску бригаду. Преименовања су уследила и у осталим јужноморавским бригадама. Прва и Друга пролетерска српска задржале су постојеће бројеве од дана формирања. Преименовањем касније формираних јужноморавских и осталих српских бригада коначно је утврђен њихов бројни редослед и задржан до краја рата. Трећа јужноморавска. на пример. постала је Пета српска. Четврта јужноморавска Шеста српска. Пета јужноморавска Седма српска бригада и редом. Истовремено су уведене четворне бригадне формације. Четврта српска бригада је добила Четврти батаљон. Био је то Пусторечки батаљон Првог јужноморавског партизанског одреда. који је учествовао у борбама против непријатеља. У време уласка у састав Четврте српске. Батаљон је имао око 120 бораца и старешина пореклом из ГГусте Реке. Батаљон је нешто касније попуњен. у време када је наредбом Штаба бригаде озваничено да је постао њен саставни део. у првом реду старешинским кадром и повећан на 150 бораца и старешина. У Батаљону се налазило 12 девојка које су већином обављале санитетске послове. Штаб батаљона сачињавали су Момчило Марковић Зоран, командант. Божидар Петровић. политички комесар, Божидар Давинић Павле. заменик команданта. Димитрије Петровић Јавор, заменик политичког комесара. Душан Никезић. интендант. Бошко Николић. омладински руководилац и Љубинка Стаменковић. санитетски референт. За командире чета постављени су Војислав Антић. Урош Јолцић. Милен Милуновић. а за политичке комесаре Денча Радуловић. Божидар Ђикић и Славко Томашевић. Заменици политичких комесара били су Алекса Станојевић, Олга Дедовић и Радован Миловановић.

У Батаљону је било више од 20% бораца који су одслужили војни рок у бившој Југословенској војсци. добро руковали оружјем и знали основне борбене радње. Остали су то стицали на часовима обуке и нападима на непријатеља. Искуснији борци. поготово првоборци из уста-

ничких дана у Пустој Реци, постали су командири водова, политички делегати и десетари,

Штаб јужноморавске зоне је успео, уз помоћ илегалца из Лебана. да успостави контакте са двојицом антифашистички оријентисаних бугарских официра, капетаном др Игњатијевим и поручником Русевим ради преговора о предаји 1. батаљона 123. бугарског пука, из Лебана, уз гаранцију да ће одмах постати бугарска партизанска јединица. Било је то у духу става да се бугарски војници и официри придобијају да напуштају фашистички оријентисану војску и прихватају борбу против фашизма. У прво време покушаји нису уродили плодом и значајно је било да се почне и то са целим батаљоном.

Преговори о времену, месту и начину преласка бугарских војника на антифашистичку страну одржани су на високом нивоу, 14. маја. у Голом Риду, између команданта Главног штаба Србије Петра Стамболића, команданта Штаба јужноморавске зоне Ристе Антуновића Баје, начелника Штаба зоне Драгослава Петровића Горског и представника 1. бугарског батаљона, на челу са капетаном др Игњатијевим. Место састанка обезбеђивала је чета бораца Четврте српске бригаде. После срдечног руковања са бугарским преговарачима, командант Стамболић је говорио да је стање на фронтима сила Осовине скоро безнадежно, да ће бити и горе кад уследи офанзива западних савезника. да Црвена армија незадрживо напредује, приближава се Балкану. Бугарској и Југославији... Закључио је предвиђањем да је пораз нацистичке Немачке и њених савезника неминован. Преговарачи су пажљиво саслушали оно у што су неки били донекле и уверени.

Капетан др Игњатијев је указао на главну препреку, фашистички оријентисаног команданта 1. батаљона. чији је заменик био и без његовог одобрења јединицу није смео покренути из касарне и гарнизона. Објаснио је да се ипак најтежа препрека може савладати кад командант батаљона оде у Лесковац. у Команду пука. да реферише о стању у гарнизону и батаљону. На питање кад се то очекује, капетан др Игњатијев није могао бити најпрецизнији, али је претпоставио да ће ускоро бити, да ће о свему послати обавештење преко илегалца у Лебану са којима је успешно сарађивао. На крају је обећао да ће Батаљон. у командантовом одсуству, повести на марш да војници стичу кондицију. правцем Лебане. Прекопчелица. Царичина и Слишане. Његов предлог био је прихватљив. У Царичини су се налазили остаци тврђаве цара

Јустинијана из VI века, иогодни за постављање заседе и прихват бугарских војника.

У Штаб јужноморавске зоне убрзо је стигла поуздана порука да ће 1. бугарски батаљон, у маршевској колони са скраћеним растојањима, наићи 17. маја ујутру. Извршене су припреме за дочек јединице којој се још увек није могло сасвим веровати. Четвртој српској бригади је наређено да поседне положаје у Царичини. а да се борцима објасни да, без команди старешина, не отварају ватру таман да их бугарски војници нагазе. Штаб јужноморавске зоне није се ослонио само на бригадну заседу поред кривудавог друма у Царичини. На оближње брежуљке упутио је и Једанаесту српску бригаду да садејствује у случају отпора бугарских војника.

Бугарски војници су се појавили у згуснутом маршевском поретку, •без претходнице и побочнице. Под пуном ратном спремом, пришли су подножју на чијој се падини налазила заседа Четврте српске бригаде и ту застали. На челу 1. бугарског батаљона били су капетан др Игњатијев и поручник Русев, који су очекивали, према договору, да им неко од преговарача крене у сусрет. На положају јединица Једанаесте српске бригаде чуло се неколико пуцњева. Нервозни бугарски војници почели су скидати оружје с рамена, очекујући команду да узврате на паљбу. Напетост је ублажена појавом Петра Стамболића и осталих који су журили челу бугарске колоне. Срдачно су се руковали са капетаном др Игњатијевим, поручником Русевим и неколико официра у њиховој близини. Доста бугарских војника зачуђено су се згледали. Борци Четврте српске бригаде схватили су да ће се бугарски војници и официри предати. На команду капетана др Игњатијева напред је пошла челна јединица, а за њом остале. Успињали су се сеоским путем, на зараван између развалина старог утврђења. Са стране су се појавили борци Четврте и Једанаесте српске да им буду побочница и претходница до пошумљеног предела, удаљеног пола сата хода, до којег су стигли под ратном опремом. На узаном пропланку су постројени и после наређења официра оружје сложили у купе. Командант Главног штаба Србије позвао их је да остану у Народноослободилачкој војсци и обећао да ће бити засебна јединица под командом њихових старешина. Затражио је да војници и старешине, који желе да остану да се боре против Немаца и њихових помагача, иступе из строја два корака напред. Неколико њих нису прихватили да остану и враћени су у Лебане. У опуштенијој атмосфери војници и официри положили су

партизанску заклетву и добили оружје и опрему. Нестало је подозрења између бораца Четврте српске и њихових дојучерашњих противника. Заједно су продужили у Ображде. десетак километара североисточно од Царичине, да тамо законаче. За време спавања осам војника и под-официра су се искрали из сеоске куће и погазивши неколико часова раније положену заклетву побегли у Лебане.

Батаљон је имао, поред пушака, 9 митраљеза, 6 минобацача и доста муниције. Заједно са бугарским партизанским одредом „Славчо Трнски“, био је основа за формирање бугарске партизанске бригаде „Георги Димитров“. за чијег је политичког комесара постављен капетан др Игњатијев.

Прелазак комплетно наоружаног батаљона на страну НОВЈ озлоје-дио је команданта 123. бугарског пука и команданта 27. бугарске окупаторске дивизије у Прокупљу. У жељи да прикрију истину, ширили су лажи да је 1. батаљон упао у заседу јединица Четврте српске бригаде, у тешкој борби савладан и заробљен. Неистина им је била потребна да оправдају репресалије према недужним мештанима Прекопчелице којима су нанели превише зла убијањем недужних и паљењем њихових имања.

Савезници бугарских окупаторских власти. недићевци. нису прећу-тали истину о поменутом батаљону. У извештају Одељења за државну заштиту Недићевог Министарства унутрашњих послова, 29. маја 1944, пише: „Седамнаестог овог месеца две бугарске чете у јачини око 200 људи, са неколико официра и комплетним наоружањем. побегли су у шуму и придружили се комунистима код села Прекопчелице (3 км западно од Лебана). а потом отишли за Пусту Реку. Услед овога бекства Бугара. село Прекопчелица. где су комунисти сачекали Бугаре. спаљено је. становништво одведено за Лебане. а сва храна заплењена од стране Немаца. пошто су Бугари инсценирали да је ту на њих од стране комуниста извршен напад.“⁵⁸

⁶⁶ Архив ВИИ. кут. 1045. рег. бр. 16-2.